



Joanna Cukras-Stelągowska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0120-9693>

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska

email: joanstel@umk.pl

Wywiady eksperckie z przedstawicielami elit – możliwości i ograniczenia w badaniach nad grupami o statusie mniejszościowym

Expert Interviews with Representatives of Elite – Possibilities and Limitations in Research on Minority Groups

<http://dx.doi.org/10.12775/PBE.2021.022>

Abstract

This article aims to explain what expert interviews are and show the potential of this type of research procedure. I focus on the use of expert interviews in research on minority groups. My considerations are based on research conducted with representatives of religious elites in the Jewish community in Poland. The accumulated expert knowledge has allowed me to compare the resources of literature on bringing up children with social practice. This has made it possible to reconstruct the components and forms of transmission of cultural heritage in a Jewish family based on Jerzy Nikitorowicz's diagram. Nine interviews with rabbis and rabbis' wives constitute the basis for considering the possibilities and potential limitations of expert interviews. Having analysed both aspects, I can recommend using this method in many qualitative research projects.

Keywords: expert interviews, rabbi, rebbetzin, cultural heritage, qualitative research.

Wprowadzenie

Wiedza ekspercka jest współcześnie bardzo pożądana w wielu dziedzinach życia społecznego. W społeczeństwie wiedzy, opartym na dominacji wysoko wyspecjalizowanych grup profesjonalistów, minimalizuje ryzyko niepewności jednostkowych decyzji, nieadekwatnych reakcji społecznych, nietrafnych wyborów przynależności wspólnotowych. Wobec wielości konkurencyjnych autorytetów, budowanych nierzadko w oparciu o sondaże, socjologię praktyczną oraz opinie wykwalifikowanych fachowców, „różne rodzaje ekspertyz czerpią siłę z zasady powątpiewania” (Giddens, 2010, s. 261). W świecie ekspertów nie traci jednak swej mocy mechanizm wiedzy/władzy, według którego – parafrazując słowa Michela Foucaulta (1998) – ten, kto ma wiedzę, posiada władzę, a ten, kto ma władzę, posiada wiedzę. Dla praktyk społecznych szczególnego znaczenia nabiera świadomość zagrożenia fałszywymi informacjami pseudoekspertów, nadmierną kontrolą społeczną czy powstaniem potencjalnych nierówności w dostępie do wiedzy.

Wiedzy profesjonalnej dostarczają liczne badania naukowe prowadzone z użyciem precyzyjnych narzędzi zbierania oraz analizy danych. W kontekście profesjonalizacji szczególnie warte uwagi są badania oparte na aktywnym udziale ekspertów. Do tej grupy należą wywiady, „prowadzone z osobami, które są przywódcami lub ekspertami w danej społeczności, ludźmi, którzy zazwyczaj zajmują pozycję władzy” (Kvale, 2012, s. 123). W przeciwieństwie do wywiadów biograficznych koncentrują się one na wybranych aspektach życia badanego, na jego wiedzy i umiejętnościach w konkretnej dziedzinie. Respondent nie jest więc tutaj indywidualnym przypadkiem, lecz reprezentantem wybranej grupy, posiadającej specjalistyczną wiedzę na temat zjawisk społecznych interesujących badacza (Meuser, Nagel, 2002).

Wywiady eksperckie są głównie wykorzystywane w prognozowaniu przyszłości gospodarczej branż i regionów, a ich wykonanie na zlecenie oferuje większość agencji badawczych w Polsce (Rostocki, Stempień, 2013, s. 90). Szczególnym rodzajem tych wywiadów jest metoda delficka, pozwalająca na predykcję przyszłych zdarzeń, istotnych dla funkcjonowania danej organizacji, grupy społecznej lub społeczeństwa, realizowana w trakcie przynajmniej dwóch rund eksperckich (Supernat, 2005, s. 151). Obecnie badania oparte na wiedzy specjalistycznej prowadzone są w różnych przestrzeniach społecznych, w których sprawne funkcjonowanie wymaga dysponowania odpowiednią wiedzą fachową, i to zarówno w działalności zawodowej, jak i hobbystycznej czy społecznikowskiej (Rostocki, Stempień, 2013, s. 97–98).

Czy jednak wiedza ekspercka może zostać wykorzystana we wszystkich obszarach badawczych? W jaki sposób wiedza fachowa tej szczególnej kategorii badanych może być przydatna w projektach *stricte* jakościowych? Z racji swoich zainteresowań naukowych zdecydowałam się zadać to pytanie w kontekście prowadzonych przeze mnie badań nad społecznością żydowską, realizowanych w duchu symbolicznego interakcjonizmu za pomocą metody biograficznej. W przypadku badań jakościowych nad grupami o statusie mniejszościowym często nieświadomie uzyskujemy w pierwszej kolejności zgodę na wywiad od osób najbardziej aktywnych, zaangażowanych, innymi słowy – od liderów społeczności, tym samym wywiady swobodne/pogłębione mogą ewoluować w kierunku wywiadów eksperckich. Może warto zatem zastanowić się nad zamierzonym wykorzystaniem metod eksperckich, zwłaszcza na etapie wstępnej eksploracji, w celu lepszego rozpoznania trudno dostępnego bądź nieznanego terenu badań?

Niniejszy artykuł stanowi próbę wskazania możliwości i ograniczeń badań jakościowych nad grupami o statusie mniejszościowym z użyciem wywiadów eksperckich.

W swoich badaniach nad tożsamością społeczno-kulturową młodych polskich Żydów staram się uwzględnić perspektywę mniejszości, w której nacisk kładzie się na to, co grupy mniejszościowe sądzą o sobie, w jakich kategoriach problematyzują swoje życie, jak również świat zewnętrzny. Interesuje mnie rozpoznanie ich wyobrażeń na temat kultury dominującej i postrzegania przez nich stosunków społeczno-kulturowych w ramach szerszego hierarchicznego układu (Mucha, 1999, s. 13–14). Ta perspektywa nie stanowi jedynie słusznej orientacji badawczej, przeciwnie – powinna być komplementarna wobec spojrzenia ze strony kultury dominującej (z której najczęściej wywodzi się także badacz) oraz dopełniać studia kulturowe nad stosunkami międzygrupowymi (Mucha, 1999, s. 14). Dopiero wówczas możliwe staje się podmiotowe uznanie prawomocności grup o statusie mniejszościowym w świecie społecznym i w postępowaniu naukowym.

Realizacja wywiadów eksperckich wymaga zgody na zmianę układu ról. Badacz musi być zdecydowanie bardziej otwarty na merytoryczne propozycje zgłaszane przez traktowanych partnersko ekspertów, a ich poglądy powinny być włączane do obszaru wniosków badawczych (Rostocki, Stempień, 2013, s. 95–96). Relacja badacz – badany przyjmuje wówczas „odwroconą formę asymetryczną”, ponieważ celowo rezygnujemy z postulowanego w wywiadach jakościowych dążenia do symetrii, oddając szerokie pole dla wypowiedzi ekspertów. Stawiam zatem tezę, że wywiady eksperckie z przedstawicielami elit

należących do mniejszości mogą wyeksponować światopogląd tej mniejszości, tym samym dowartościowując perspektywę mniejszościową.

Istota wywiadów eksperckich

Wywiady eksperckie rozumiane są jako odrębna metoda służąca rekonstrukcji sytuacji społecznych lub procesów, wykorzystująca ekspercką rolę badanych jako główne źródło informacji (Gläser, Laudel, 2009, s. 11–14). Należą one do najbardziej efektywnych czasowo metod, umożliwiających łatwe „wejście” w teren i szybkie uzyskanie wyników. Pozwalają także na uzyskanie dostępu do trudnych dziedzin życia społecznego, w tym tematów tabu (Bogner i in., 2009, s. 5). Nie oznacza to, że nie wymagają pogłębionej refleksji, wręcz przeciwnie – wiążą się ze szczególnymi kompetencjami metodologicznymi. W literaturze zwraca się uwagę na fakt, że obie strony – ekspert i badacz – powinny być bardzo dobrze merytorycznie przygotowane, wówczas prowadzący wywiad „zyska szacunek i będzie w stanie osiągnąć pewien stopień symetrii w interakcji wywiadu” (Kvale, 2012, s. 123; Mauser, Nagel, 2002, s. 77).

Badania eksperckie zawierają w sobie wiele możliwych technik zbierania danych, w ich ramach stosuje się różne rodzaje wywiadów jakościowych, zapewne z tego względu rzadko stanowią przedmiot odrębnych dyskusji metodologicznych (Bogner, Menz, 2005, s. 11–16). Mogą być traktowane zarówno jako metoda samodzielna, jak i komplementarna i analogicznie – jako główne narzędzie badawcze lub stosowane paralelnie z innymi. Mogą też stanowić podstawowe dane do analizy lub służyć triangulacji z innymi danymi (Flick, 2009, s. 168). Ponadto wywiady eksperckie często wyznaczają pojęcia uwrażliwiające (*sensitizing concepts*), które „pokazują, na co patrzeć, opierają się na ogólnym wskazaniu, co jest ważne” (Blumer, 2007, s. 49).

Istnieje kilka rodzajów wywiadów eksperckich. Pierwszy typ – o charakterze eksploracyjnym – stanowi pomoc w zdefiniowaniu problemu i wyborze strategii badań, jego celem jest wysondowanie tematu, orientacja w terenie. W drugim – o charakterze systematyzującym – ekspert pełni rolę przewodnika, posiadającego wiedzę niedostępną dla badacza. Przy jego pomocy można uzyskać usystematyzowane i kompletne informacje. Z kolei trzeci rodzaj – wywiad ekspercki generujący teorię – ma na celu wydobyć i zrekonstruować ukrytego znaczenia badanej treści. Jest to analityczna rekonstrukcja wiedzy eksperckiej, jej ukrytych zasobów, koncepcji postrzegania świata i rozwijanych przez eksperta rytuałów (Skrypionek, 2011, s. 138–139, za: Bogner, Menz, 2009).

W zależności od podejścia badawczego może nas interesować wyłącznie techniczna wiedza ekspercka, jednakże w większości wywiadów rozmówcy generują/powołują się na wiedzę praktyczną: społeczne wzorce interpretacyjne, zrutynizowane praktyki, mechanizmy podejmowania decyzji (Bogner, Menz, 2002, s. 46). Subiektywne aspekty wiedzy ekspertów, ich przekonania i postawy mogą stanowić zarówno obciążenie, jak i wzbogacenie procesu badawczego.

Dla efektywności wywiadów eksperckich strategiczny jest dobór respondentów. Jakub Stempień i Włodzimierz Rostocki (2013, s. 96–97) piszą na ten temat w następujący sposób:

Respondent-ekspert powinien posiadać odpowiednie doświadczenie w działaniu społecznym (jako aktor społeczny projektujący i animujący działania w imieniu własnym lub swojego środowiska). Respondent-ekspert musi zatem dobrze znać środowisko swojego działania. Dotyczy to zarówno instytucji lub grupy, którą sam reprezentuje, jak i jej partnerów w działaniu (rozumianych jako sojusznicy i przeciwnicy). Powinien znać ich motywacje, zasoby, style działania. Mając taką wiedzę i doświadczenie, respondent-ekspert powinien być zdolny do przedstawienia klarownej i spójnej wizji zdarzeń przyszłych, podając przyczyny, dla których pewne ze scenariuszy wydają mu się bardziej prawdopodobne niż inne.

Wywiady eksperckie mają wiele zalet i mogą mieć szerokie zastosowanie. Umożliwiają poznanie wewnętrznego punktu widzenia danej społeczności z perspektywy jej liderów. Dwie rosyjskie badaczki wykorzystały tę metodę do eksploracji badawczych wśród rdzennych mieszkańców Syberii. W tym celu przeprowadziły kilka wywiadów z przedstawicielami lokalnych władz, będących jednocześnie przedstawicielami tej społeczności i zajmujących się monitorowaniem jakości życia i bezpieczeństwa kulturowego ludów Północy. W swoim raporcie autorki doceniają pełną wiedzę badanych oraz brak potrzeby dopytywania i wyjaśniania zagadnień respondentom. Ich zdaniem zdobyte w ten sposób informacje są aktualne i raczej nie powinny budzić wątpliwości metodologicznych (Libakova, Sertakova, 2014, s. 121). Na gruncie polskim, równoległe z moimi badaniami, powstała książka na temat tożsamości polskich muzułmanek. Socjolożka Monika Ryszewska także zdecydowała się na badania eksperckie, poprzedzające badania właściwe. Ośmioro przedstawicieli organizacji muzułmańskich w Polsce dostarczyło „ważnych informacji na temat genezy, rodzajów i sposobów funkcjonowania organizacji, ale również charakterystyki islamu i muzułmanów mieszkających w naszym kraju” (Ryszewska,

2018, s. 21). Wywiady stanowiły tło i wprowadzenie do rozmów z członkiniami społeczności muzułmańskiej.

Badania eksperckie wśród przedstawicieli żydowskich elit religijnych

W zamierzeniu wywiady eksperckie miały stanowić wstępny etap, poprzedzający badania biograficzne z reprezentantami trzeciej generacji żydowskiej po Holokauście, które konceptualnie ułożone są w problematyce odkrywania, budowania i re(konstruowania) żydowskiej tożsamości społeczno-kulturowej oraz w procesach zakorzenienia się we wspólnocie żydowskiej. Po dłuższej przerwie chciałam kontynuować badania, tym razem na temat procesu stawania się rodzicem żydowskim, formowania modelu życia rodzinnego „trzeciego pokolenia” oraz mechanizmów przekazu dziedzictwa kulturowego. W sytuacji braku równoległych badań nie wiedziałam, czego się spodziewać, *de facto* eksplorowałam zupełnie nowy obszar badawczy, chociaż w środowisku mi bliskim i znanym. Najprościej byłoby wrócić do dawnych interlokutorów, jednak zdecydowana większość z nich wyjechała do Izraela i osiadła tam na stałe. Środowisko żydowskie jest dość zamknięte, niechętnie do udzielania wywiadów. Potencjalni rozmówcy wyrażali obawy przed publicznym ujawnieniem pochodzenia, nie byli przekonani, czy tworzą rodzinę żydowską, a tym samym – czy można ich włączyć do grupy badawczej. Nie uzyskując zgody na kolejne rozmowy, postanowiłam szukać wsparcia i wskazówek wśród liderów żydowskich elit religijnych. Zwróciłam się do najbardziej znanych przedstawicieli tej społeczności, czyli rabinów, pracujących i opiekujących się żydowskimi gminami wyznaniowymi na terenie Polski. Już po pierwszym wywiadzie uznałam wypowiedzi rabinów nie tylko za potencjalne nawiązanie kontaktów z członkami społeczności, lecz także za istotny punkt odniesienia w kontekście budowania tożsamości społecznej, kulturowej (religijnej) dla osób pochodzenia żydowskiego.

Badania eksperckie objęły wywiady z pięcioma rabinami i czterema rebecyn (w jidysz żeńska forma od słowa rabi – „mój mistrz”), pracującymi od kilku lat w żydowskich gminach wyznaniowych w Warszawie, Poznaniu, Łodzi, Wrocławiu i Krakowie. W grupie badawczej znaleźli się wyznawcy judaizmu ortodoksyjnego oraz jeden rabin reprezentujący nurt reformowany. Wszyscy byli w podobnym wieku (około trzydziestu kilku do czterdziestu kilku lat) i zostali powołani na urząd rabina w polskich gminach żydowskich. Ich rolą jest kompleksowa organizacja życia religijnego, konwersje, edukacja, opieka

nad seniorami, działalność kulturalna oraz konsolidacja środowiska. Pełnią oni także funkcję reprezentantów społeczności w kontaktach ze społeczeństwem polskim. Po przeprowadzeniu trzech wywiadów z rabinami uznałam, że dla pełnego obrazu problematyki badawczej istotne znaczenie ma płęć eksperta, podjęłam więc decyzję o konieczności rozmów z kobietami – żonami rabinów. Badania odbyły się za zgodą rabina naczelnego RP, który wytypował także pierwszego rabiną jako eksperta. Wywiady eksperckie (swobodne ukierunkowane) realizowałam w 2018 i 2019 roku. Trwały one zazwyczaj około jednej godziny. Dyspozycje do wywiadów zawierały osiem bloków tematycznych.

Wybrani przeze mnie eksperci to zarazem przedstawiciele elit religijnych, rzeczywiste autorytety w społeczności żydowskiej. W świetle tradycji rabin to duchowi i religijni przywódcy społeczności gminnej, a także niezwykle szanowany zawód w kulturze żydowskiej. Rabin bowiem „krzewi wiedzę religijną, jest źródłem nauki, rozpowszechniając znajomość *Biblii*, *Talmudu* i wielkich myślicieli w dziedzinie religijnej filozofii. Rabin tylko może podnieść duchowy poziom gminy, wykazując, że religijne zagadnienia i dzisiaj są aktualnymi i zawsze nimi pozostaną” (Taubeles, 1936, s. 96–97).

Głównym celem badań było zrekonstruowanie wzorów żydowskiego życia rodzinnego oraz ustalenie form i treści rodzinnego przekazu dziedzictwa kulturowego na podstawie opinii rabinów oraz żon rabinów – rebecyn. Pytania koncentrowały się na istocie wychowania, wartościach wychowawczych i celach wychowania, na przekazie dziedzictwa kulturowego i jego barierach oraz mechanizmach transmisji międzypokoleniowej. Ważnym kontekstem były również pytania o wyzwania i potencjalne zagrożenia, przed którymi stają dziś żydowskie rodziny mieszkające w Polsce.

Badania eksperckie miały na celu pogłębienie zasobów wiedzy na temat żydowskiego życia rodzinnego i wyznaczenie pewnego wzorca życia współczesnej rodziny żydowskiej. Młodzi Żydzi, reprezentujący „trzecią generację”, mogą potrzebować takiego modelu, ponieważ dorastali w rodzinach nieżydowskich lub zasymilowanych. Przy konstruowaniu scenariusza rozmów posłużyłam się schematem zaproponowanym przez Jerzego Nikitorowicza (2009, s. 47), składającym się z czterech elementów analitycznych dziedzictwa kulturowego, do których należą: treść przekazu dziedzictwa; formy przekazu i warunki przekazu; nośniki tradycji; edukacyjny element dziedzictwa kulturowego. Stanowiło to szkielet konstrukcji teoretycznej, którą należy wypełnić danymi, a jednocześnie ramę porządkującą strukturę w badaniach wstępnych i głównych.

Analiza zebranego materiału polegała na etykietowaniu fragmentów wypowiedzi, wyodrębnieniu tematów głównych i wątków pobocznych, a następnie

ich grupowaniu i ustalaniu relacji między nimi. Następnie starałam się dokonać uogólnień oraz zintegrować dane z literaturą przedmiotu (Cukras-Stelągowska, 2020).

Wśród najważniejszych tematów wyłonionych na podstawie badań eksperckich na plan pierwszy wysuwa się aspekt **wspólnotowości**, solidarność społeczna zarówno z własną rodziną, jak i całym narodem żydowskim. Wśród polskich Żydów jest to szczególnie istotne, gdyż gmina stanowi „parasol ochronny” dla rodzin. Zdaniem rozmówców-ekspertów rodzina stanowi dla religijnego Żyda wartość konstytutywną. Szczęśliwy dom (*szalom bajit*) powinien opierać się na wzajemnym szacunku i udzielaniu sobie nawzajem pomocy. Spośród wartości godnych przekazania wymienia się przede wszystkim miłość do współmałżonka i dzieci. Posiadanie potomstwa jest jednym z przykazań dla mężczyzny, należy mieć co najmniej dwóch potomków (obu płci). Jednak zdaniem rabinów każda rodzina powinna decydować się na tyle dzieci, ile będzie w stanie utrzymać, obdarzyć opieką i uczuciem. Eksperci wyrażali troskę o konieczność bycia zaangażowanym ojcem bądź matką oraz okazania dzieciom **szacunku**. Wyrazem poważnego traktowania jest czas wspólny w szabat – bez telewizora, komputera i telefonów. Dzieci są dla wszystkich rozmówców najważniejsze bez względu na płeć (w kulturze żydowskiej niegdyś największą estymą cieszył się syn pierworodny). Nieporozumienia w relacjach z dzieckiem wynikają z różnych perspektyw oraz wymagają poszanowania jego autonomii. Rodzice powinni zapewnić mu nieustającą miłość, przywiązanie, uwagę, środki finansowe oraz swój czas, aby mogło stać się dojrzałym członkiem społeczności.

Według rabinów i rebecyn wychowanie powinno mieć charakter moralny i opierać się na przygotowaniu młodych osób do życia „na ścieżkach Boga – *bdarchei hashem*”. Treścią przekazu jest przede wszystkim *Tora*, wychowanie do wartości wskazanych w Dekalogu, nakazy i powinności religijne. Wynika z tego **rodzinne podążanie drogą Tory**, obowiązek włączenia dzieci w cykl świąt żydowskich, przekazanie tradycji zgodnie z kalendarzem religijnym, a także najważniejszych wartości społecznych. Domowa edukacja religijna ma obejmować: szabat, *kaszrut* (zasady koszerności), *brachot* (błogosławieństwa), *tefilot* (modlitwy), *machlokhet* (pełna szacunku różnica zdań), tradycję tekstową, *kavod habriut* (szacunek do wszystkich stworzeń).

Istotą wychowania w opinii rabinów jest **kontynuacja tradycji halachicznej**, przekaz światopoglądu. W codziennych przypowieściach rodzic przekazuje dziecku przesłanie moralne. W wychowaniu trzeba również uwzględnić szersze aspekty społeczne, rozumiane jako nabywanie kompetencji do życia poza wspólnotą religijną. Należą do nich umiejętności ogólnospołeczne (*aka*

secular), które umożliwią dzieciom karierę zawodową. Warto uczyć dzieci, jak bronić własnych racji i odnaleźć się w swoim środowisku społecznym. Mechanizmy przekazu dziedzictwa według rozmówców to ofiarowanie dzieciom solidnych podstaw. Główne formy przekazu to wychowanie poprzez:

- naśladowanie i rodzicielski przykład,
- zachętę oraz codzienny udział w praktykach religijnych,
- współuczestnictwo wraz z dziećmi w życiu gminy wyznaniowej,
- powolne wprowadzanie w tradycje: np. wspólne czytanie fragmentów *Tory*, całonocne czuwanie z rodzicami w Szawuot,
- akcentowanie atrakcyjności przekazu: odświętność domu, posiłków i elegancki ubiór podczas szabatu,
- wskazanie, że liczne ograniczenia religijne mają pozytywny cel i pomagają kontrolować swoje ograniczenia.

Z drugiej zaś strony, zdaniem ekspertów należy mieć na uwadze, że w dorosłym życiu dziecko dokona wyboru własnej ścieżki życiowej. Poniższa wypowiedź ukazuje swoistą ambiwalencję:

Dzieci powinny znaleźć własną drogę. Oczywiście mamy nadzieję, że kładziemy podwaliny, na których zechcą zaangażować się w judaizm – ale z pewnością nie oczekuję, że będą takie jak ja. Jeśli opuszczą halachiczny judaizm, muszę uszanować ich wybór (ale czułbym, że nie udało mi się we właściwy sposób przedstawić judaizmu). Mimo to edukacja powinna opierać się na rodzicach. Należy przy tym zezwolić na wątpliwości. Inne tradycje powinny być omawiane. Judaizm powinien być wystarczająco silny, aby wytrzymać wątpliwości i istnienie innych tradycji. Dzieci muszą też wiedzieć, jak współdziałać w otaczającym je świecie, który obejmuje wiele tradycji, muszą mieć żydowskie spojrzenie na inne tradycje (W5).

W kontekście czwartego elementu składowego dziedzictwa kulturowego wyróżnionego przez Nikitorowicza – edukacyjnego, eksperci odnosili się do domowej edukacji religijnej, realizowanej przez oboje rodziców, poprzez codzienne bycie razem w modlitwie i wspólnym świętowaniu. Podkreślali także konieczność włączenia dzieci w formalną żydowską edukację przedszkolną i szkolną. Dysponentami tradycji powinni być świadomi i zaangażowani religijnie rodzice. Jeśli nie prowadzą oni halachicznego życia, nie angażują się, dzieciom będzie trudno zrozumieć i wypełniać wymogi religijne. W procesie transmisji międzypokoleniowej istotną rolę odgrywa **rozwój własnej tożsamości żydowskiej**, zgłębianie wiedzy religijnej oraz przestrzeganie zasad religij-

nych. Skrystalizowana tożsamość żydowska to warunek *sine qua non* kontynuacji łańcucha tradycji.

Potencjał wywiadów eksperckich

Zrealizowane wywiady eksperckie dały impuls do dalszych poszukiwań odpowiedzi na pytania o modele życia rodzinnego wśród społeczności żydowskich w Polsce. Były niczym metoda śnieżnej kuli, ułatwiająca wytypowanie kolejnych respondentów. Ponadto okazały się zdecydowanie mniej czasochłonne od innych metod jakościowych i dawały większą pewność, że zostaną zrealizowane. W przypadku prowadzonych później wywiadów biograficznych kilkakrotnie potencjalni rozmówcy nie dotarli na umówione spotkanie, tłumacząc się innymi nagłymi obowiązkami. Inni wyrażali prośby o wywiady telefoniczne lub za pomocą komunikatorów internetowych. Z kolei eksperci traktowali wywiad jako „spotkanie w kalendarzu”, czy nawet „spotkanie służbowe”. Nie otrzymałam od nich żadnej odmowy, szybko odpowiadali także na propozycję rozmowy na zapowiedziane tematy.

Ekspertcy byli zainteresowani problematyką wywiadów, mimo licznych obowiązków służbowych poświęcili mi zdecydowanie więcej czasu, niż zapowiadałam przed spotkaniem. Ponadto zaangażowali się w poszukiwanie osób do wywiadów biograficznych. Dominowała wśród nich postawa otwarta na udzielenie „pomocy” badaczowi oraz podjęcie współpracy merytorycznej. Po zakończeniu wywiadu przechodzili do swobodnej konwersacji, dzielili się lekturami, książkami dla dzieci, oprowadzali po siedzibie gminy, częstowali typowo żydowskimi potrawami, prezentowali zdjęcia swojej rodziny.

Zgromadzona wiedza ekspercka umożliwiła skonfrontowanie zasobów literatury na temat wychowania dzieci i małżeństwa z praktyką społeczną konstruowaną na podstawie wiedzy religijnej, której dysponentami są rabini oraz rebecyn, jak również wypełniła bogatym materiałem empirycznym schemat Nikitorowicza. Wywiady potwierdziły, jak ważne z ich perspektywy są dla rodziny żydowskiej wartości religijne i święta, poczucie wspólnotowości, przywiązanie do zasad koszerności, zachowanie poszczególnych etapów procesu wychowania, wynikające z wymogów religijnych. Ekspertcy, akcentując specyfikę wychowania w tradycji judaistycznej, jednocześnie zwracali uwagę, że we wszystkich kulturach i religiach wartości są podobne, istnieją zatem także uniwersalne idee wychowawcze.

Zebrany materiał pozwala wskazać na nowe obszary, które mogą stać się przedmiotem oddzielnych badań, w szczególności na wyłaniający się dyskurs

mniejszościowy/eksperski. W pierwszej kolejności dotyczy on tożsamości rodziny rabinackiej. Wszyscy rozmówcy zwracają uwagę na szeroki zakres obowiązków związanych z pracą w gminie. Nadmiar obowiązków jest zauważalny w kontekście jego wpływu na relacje z dziećmi, niedostatecznego czasu dla własnej rodziny. Zawód rabina oznacza większe wymagania dotyczące wiedzy wychowawczej i jej skutecznego przekazu, bycie wzorem dla innych rodzin oraz dla własnych dzieci. Generuje presję i poczucie, że jest się obserwowanym przez rodziców. Ponadto większość rozmówców-ekspertów przyjechała do Polski w ramach programu wspierającego rozwój społeczności żydowskiej, praca w naszym kraju stanowi dla nich kolejny „etap” w karierze rabinackiej. Ich dzieci, zakorzenione w danej społeczności żydowskiej, niekiedy nie znając innej rzeczywistości społecznej, zmuszone są opuścić dotychczasowe środowisko, gdy rodzice zmieniają miejsce pracy.

Drugim istotnym elementem jest sytuacja mniejszości żydowskiej w Polsce. Z uwagi na nieliczną społeczność, aby wieść normalne żydowskie życie, wielu młodych wyjeżdża z kraju, a to z kolei oznacza brak kontynuacji pokoleniowej w polskich gminach. Ważnym dla rozmówców problemem są postawy nacjonalistyczne, przyzwolenie społeczne na zachowania ksenofobiczne. Eksperci zauważają także pewien rodzaj apatii w społeczności żydowskiej, popadanie w konsumeryzm, brak niektórych form edukacji religijnej, trudności z zebraniem kworum modlitewnego (*minjan*), tj. dziesięciu religijnych Żydów. Wskazują na problemy z konwersją, koszerem jedzeniem oraz uprzywilejowaniem jednej wspólnoty, co wywołuje problem na gruncie wymiany idei i wolności religijnej. Z tym wszystkim wiąże się kwestia możliwości wychowania religijnego dzieci. W rozmowach rabini i rebecyn często przywołują Izrael, gdzie zdecydowanie łatwiej ich zdaniem edukować i wychowywać w tradycji.

Rabini oraz żony rabinów akcentują przemiany żydowskiego życia religijnego oraz oznaki kryzysu religijności w kontekście globalnym, na gruncie judaizmu szczególnie w zakresie zmniejszenia uczestnictwa w realizacji praktyk religijnych, ich selektywnego wyboru przez młodych Żydów. Wyzwaniem jest utrzymanie na dłużej w strukturach gminnych osób posiadających żydowskie korzenie. Ma to swoje konsekwencje dla rozwoju żydowskiego życia rodzinnego w Polsce, ponieważ trwała i silna identyfikacja jednostki powinna być punktem wyjścia do prawidłowej kontynuacji przekazu międzypokoleniowego.

Czwartym aspektem potencjalnych badań są zagrożenia wynikające z rosnącej skali małżeństw mieszanych. Eksperci prezentują dość zróżnicowane postawy wobec tego narastającego zjawiska, ich tezy można usystematyzować poprzez następującą gradację:

- „Małżeństwa mieszane to śmierć dla narodu żydowskiego”;
- „Małżeństwa mieszane to bardzo poważna sprawa, która skutkuje asymilacją i ogromną stratą dla narodu żydowskiego, zerwaniem więzi z *Torą*”;
- „To jest duży problem dla rodziny, potem dzieci żyją »w szpagacie«”;
- „To jest fakt społeczny, który powinien być zaakceptowany, trzeba się z tym pogodzić. Powinniśmy przyjąć całą rodzinę i starać się otworzyć drzwi do konwersji dla tych, którzy tego pragną. Zdarzają się, zwłaszcza w pokoleniu polskich Żydów, i trzeba się z tym pogodzić. Ale też należy zachęcać nie-żydowskiego partnera do zaangażowania się w nasze życie, idealnie, gdyby zdecydował się na konwersję, bo wtedy będzie im dużo łatwiej”.

Ekspertki również mają negatywne nastawienie do małżeństw mieszanych, ale zwracają uwagę, że takie związki istnieją i nie należy odrzucać rodzin dwureligijnych w społeczności żydowskiej. Dzieci powinny wiedzieć, że decydując się na małżeństwo mieszane, oddalą się od środowiska żydowskiego. Rolą rodzica jest jednak akceptowanie wszystkich ich decyzji życiowych.

Dwa pierwsze wskazane aspekty stanowią zupełnie nowy koncept badawczy bądź podstawę do analizy narracyjnej dyskursu/dyskursów. Z kolei dwa ostatnie tematy to odzwierciedlenie powszechnego dylematu tożsamościowego w środowiskach żydowskich, tzn. zmian tradycyjnych wzorów życia rodzinnego w nowoczesnych społeczeństwach (Cukras-Stelągowska, 2016) oraz zróżnicowanych postaw wobec rosnącej skali małżeństw mieszanych w społeczności żydowskiej (Cukras-Stelągowska, 2018).

Za sprawą wywiadów eksperckich uzyskałam również bardzo praktyczne informacje na temat szczegółów działalności gmin: sytuacji lokalowej i demograficznej, liczby ślubów, zorganizowanych bar micw, konwersji, funkcjonowania szkółek religijnych dla dzieci, sposobów organizacji szabatu oraz najważniejszych świąt religijnych dla całej społeczności w gminie. Ponadto zebrałam dane na temat przemian współczesnej diaspory żydowskiej, m.in. małżeństw „trzeciej generacji” z Izraelczykami, skali emigracji młodych członków społeczności żydowskiej z Polski oraz migracji rodzin żydowskich z Ukrainy do naszego kraju.

W wyniku badań eksperckich zgromadziłam wartościową wiedzę między innymi o: 1) procesach społecznych (przemianach doktrynalnych, przekształcaniach wzorów życia ortodoksyjnych rodzin), 2) relacjach wewnątrzgminnych oraz międzygminnych, 3) zachowaniach społecznych (niestałość tożsamości religijnej młodzieży, zmniejszenie udziału w praktykach religijnych), 4) strategiach (zachęcanie do udziału we wspólnotowych obchodach świąt, wspieranie

rodzin, traktowanie małżeństw mieszanych), 5) trudnościach (bycie religijnym Żydem w Polsce, rabinem/zoną rabina – osobą publiczną, odpowiedzialną za losy wspólnoty).

Badania naświetliły istotne zmiany społeczne w obrębie tradycji rodzinnych w ortodoksyjnym judaizmie. Najogólniej zmiany te można ułożyć w kontekście kultury prefiguratywnej – pojawia się bowiem wyraźnie kwestia refleksji nad przekazem tradycji czy też atrakcyjności dziedzictwa dla młodego pokolenia, jego rekonstruowania w celu dostosowania do potrzeb swojej rodziny, a także nadania mu adekwatności we własnej generacji oraz wobec pojawiających się nowych kontekstów kulturowych (w tym w relacjach z kulturą dominującą). Zdaniem ekspertów różnice w wychowaniu chłopców i dziewczynek zmniejszają się. W tradycyjnych rodzinach ortodoksyjnych ten podział jest wyraźny, lecz już w tzw. odnowieniu żydowskim związki są bardziej partnerskie. Równość płci akcentują przede wszystkim rozmówczynie. Nie podoba im się wyznawany przez ultraortodoksę tradycyjny rozdział płci i chcą chronić córki przed takim radykalnym podziałem.

Dzięki wywiadam eksperckim zwróciłam uwagę na wyjątkowość rodziny rabinackiej, bogactwo doświadczeń moich rozmówców wyniesionych z domu rodzinnego (takich wzorów rodzinnych przeważnie nie mieli młodzi polscy Żydzi). Eksperci posiadają ogromną wiedzę talmudyczną na temat religijnego wychowania, genezy świąt, znajomości ceremoniału, jak również doskonałe kompetencje językowe. Przenoszą do polskiej diaspory współczesne izraelskie lub amerykańskie wzory życia rodzinnego.

Potencjalne ograniczenia badań eksperckich

Niewątpliwym mankamentem tego rodzaju badań mogą być sytuacje, gdy eksperci są przyzwyczajeni do udzielania wywiadów i posiadają „szablony odpowiedzi” bądź też wykorzystują rozmowę do promowania swoich poglądów. Receptą może być wówczas pewien rodzaj prowokacji badawczej (Kvale, 2012, s. 123). Taką schematyczność zaobserwowałam w rozmowie z chasydem, który odpowiadał na pytania krótko, rzeczowo i świadomie budował dystans społeczny. Z kolei dwie rebecyn miały bardzo dobrze „przepracowane” kwestie wychowawcze z uwagi na fakt, że często organizują warsztaty dla kobiet żydowskich, jednak dzięki temu wywiady z nimi były bardziej konkretne i wyczerpujące.

W badaniach eksperckich istnieje ryzyko pogłębienia asymetrii. Badacz może niemal całkowicie stracić swoją pozycję, zostać zepchnięty do poziomu

laika (Audenhove, 2007). Mimo przygotowania merytorycznego niektóre pytania mogą być uznane przez eksperta – przedstawiciela elit za naiwne (np. na temat znaczenia szabatu czy znajomości języka hebrajskiego w kontekście wychowania). Ponadto ciągle operowanie hebrajską terminologią religijną – mimo dużej wiedzy na temat kultury żydowskiej – nie zawsze było dla mnie w pełni zrozumiałe. Szczególnie na początku rozmowy sprawdzano w ten sposób moje kompetencje. Zdarzało się, że po użyciu jakiegoś terminu hebrajskiego dopytywano mnie, czy rozumiem jego znaczenie.

Innym problemem jest rosnąca dysproporcja wynikająca z różnicy płci, odczuwalna w rozmowach z niektórymi rabinami. Dużo swobodniej przebiegały wywiady z kobietami – rozmowy były dłuższe, panował mniejszy dystans, ekspertki chętnie dzieliły się swoimi doświadczeniami i dylematami wychowawczymi. Należy również zwrócić uwagę, że przy dużej różnicy wieku dodatkowo istnieje ryzyko paternalizmu (Audenhove, 2007). Dodatkowo w badaniach zaistniała bariera językowa (cztery wywiady odbyły się w języku angielskim, który nie jest dla trzech rozmówców językiem rodzinnym). Eksperci wychowania w kulturze języka hebrajskiego, uczący się obecnie języka polskiego, zdecydowanie woleli, aby wywiad odbył się po angielsku.

Michael Meuser i Ulrike Nagel (2002, s. 77–79) ostrzegają, że ekspert może starać się angażować badacza w wewnętrzne konflikty i intrygi. Poznałam wiele subiektywnych ocen (dotyczących m.in. dopuszczalności małżonków nieżydowskich do gminy, kondycji społeczności żydowskiej, trudności bycia rodziną żydowską w Polsce czy sytuacji geopolitycznej oraz klimatu społecznego dla rozwoju mniejszości), jednak w żadnej z rozmów nie stanowiło to pretekstu do skoncentrowania się na wewnętrznych i zewnętrznych konfliktach gminnych.

Zauważyłam natomiast problem z oddzieleniem poglądów eksperta od opinii prywatnej osoby (Meuser, Nagel, 2002). Rozmówcom trudno było czasami odróżnić „jak być powinno” (model rodziny) od „jak jest” (ich własna rodzina). Ponadto nie abstrahowali oni od subiektywnych opinii, opartych zarówno na doświadczeniach współpracy z rodzinami żydowskimi, jak i byciu rodzicem. Uznałam to jednak za atut. Szerokie wyjaśnienia narracyjne pojawiają się zwłaszcza w trzecim typie wywiadów eksperckich. Prowadzący rozmowę powinien zawsze rozważyć, co jest ważniejsze dla badań – powrót do pytań/wątków głównych czy przyzwolenie na kontynuację otwartej wypowiedzi (Döringer, 2021, s. 275). Być może wynika to także z samej istoty wywiadów swobodnych, umożliwiających dzielenie się refleksjami, przemyśleniami, osobistymi narracjami i opiniami. Poniższy przykład pokazuje, w jaki sposób odwoływano się do własnej biografii:

Praktyki religijne są stale obecne w naszym życiu. Od momentu przebudzenia aż do momentu pójścia spać. Codziennie modlimy się razem, rano całą rodziną. To część naszej rutyny. Po śniadaniu czytamy z dziećmi fragmenty *Tory*. Mimo że jesteśmy pracującymi rodzicami, staramy się to robić codziennie. Studiujemy wspólnie także *Talmud*. Tłumaczę synowi pewne rzeczy, uczymy się razem. Dzieci spędzają również z nami czas w synagodze, gdy my pracujemy. Nasze priorytety wychowawcze to modlitwa, *Tora* i *Talmud* (W9).

Konkluzja

Potencjał wywiadów eksperckich, które pierwotnie miały stanowić przede wszystkim pomoc na etapie konceptualizacji badań oraz otworzyć dostęp do grupy rodziców-reprezentantów trzeciej generacji, okazał się dla mnie zaskakujący. Badania były istotnym wsparciem decyzji dotyczącej doboru próby, określenia ram teoretycznych dalszych eksploracji, zmodyfikowały i ukierunkowały badania właściwe, jak również wyznaczyły nowe obszary, które mogą stanowić podstawę innych, autonomicznych projektów.

Przy podejmowaniu decyzji o metodzie gromadzenia danych istotne jest określenie, czemu mają służyć te wywiady, jaki charakter mają planowane badania i jaką wiedzę chcemy uzyskać. Innymi słowy, nie na wszystkie pytania badawcze uzyskamy odpowiedź od wyspecjalizowanej grupy eksperckiej (Flick, 2009, s. 169). Kluczową kwestią jest także wytypowanie właściwych ekspertów. W przypadku moich badań o ich efektywności mogła przesądzić szczególnie bliska badanym problematyka, bycie zarówno ekspertem, jak i rodzicem, jak również połączona rola eksperta i przedstawiciela elit. Wywiady eksperckie stały się dla nich sposobem ekspresji własnego stanowiska, wiedzy talmudycznej oraz praktyki rodzicielskiej.

W efekcie przeprowadzonych badań dalszym analizom może podlegać zarówno uzyskana wiedza ekspercka, wiedza praktyczna, jak i wiedza dyskursywna, będąca w tym wypadku przynajmniej częściową realizacją perspektywy mniejszości żydowskiej.

Co istotne, wywiady z przedstawicielami grup o statusie mniejszościowym mogą przysłużyć się także samej mniejszości, zwykle zawierają bowiem diagnozę obecnej sytuacji oraz wizję przyszłości wraz z określeniem potencjału rozwoju i możliwych trudności.

Bibliografia

- Audenhove, L. (2007). Expert Interviews and Interview Techniques for Policy Analysis. Retrieved 9 May 2021 from: https://www.ies.be/files/060313%20Interviews_VanAudenhove.pdf.
- Blumer, H. (2007). *Interakcjonizm symboliczny*. Kraków: Wydawnictwo Nomos.
- Bogner, A., Menz, W. (2002). Das theoriegenerierende Experteninterview. W: A. Bogner, B. Littig, W. Menz (red.), *Das Experteninterview* (s. 33–70). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, <https://doi.org/10.1007/978-3-322-93270-9>.
- Bogner, A., Menz, W. (2009). The Theory-generating Expert Interview: Epistemological Interest, Forms of Knowledge, Interaction. W: A. Bogner, B. Littig, W. Menz (red.), *Interviewing Experts* (s. 43–80). London: Palgrave Macmillan UK, <https://doi.org/10.1057/9780230244276>.
- Bogner, A., Littig, B., Menz, W. (2009). Introduction: Expert Interviews – An Introduction to a New Methodological Debate. W: A. Bogner, B. Littig, W. Menz (red.), *Interviewing Experts* (s. 1–16). London: Palgrave Macmillan UK, <https://doi.org/10.1057/9780230244276>.
- Cukras-Stelągowska, J. (2016). Świat wartości żydowskich w przekazie międzypokoleniowym: amerykańska rodzina żydowska wobec ciągłości i zmiany kulturowej. W: J. Cukras-Stelągowska (red.), *Pamiętanie i zapominanie, wspólnoty, wartości, wychowanie* (s. 193–209). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Cukras-Stelągowska, J. (2018). Kulturowe wzbogacenie, zagubienie czy wykluczenie? Konsekwencje wychowania w żydowskiej rodzinie mieszannej w kontekście europejskich raportów. *Edukacja Międzykulturowa*, 8, 117–132, <https://doi.org/10.15804/em.2018.01.08>.
- Cukras-Stelągowska, J. (2020). Szalom bajit: religijna rodzina żydowska i dziedzictwo kulturowe. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 1(39), 43–55, <https://doi.org/10.17951/lrp.2020.39.1.43-55>.
- Döringer, S. (2021). The Problem-Centred Expert Interview. Combining Qualitative Interviewing Approaches for Investigating Implicit Expert Knowledge. *International Journal of Social Research Methodology*, 3(24), 265–278, <https://doi.org/10.1080/13645579.2020.1766777>.
- Flick, U. (2009). *An Introduction to Qualitative Research*. London: Fourth Edition SAGE Publication.
- Foucault, M. (1998). *Trzeba bronić społeczeństwa*. Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Giddens, A. (2010). *Nowoczesność i tożsamość*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Gläser, J., Laudel, G. (2009). On Interviewing „God” and „Bad” Experts. W: A. Bogner, B. Littig, W. Menz (red.), *Interviewing Experts* (s. 117–137). London: Palgrave Macmillan UK, <https://doi.org/10.1057/9780230244276>.
- Kvale, S. (2012). *Prowadzenie wywiadów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Libacova, N., Sertakova, E. (2015). The Method of Expert Interview as an Effective Research Procedure of Studying the Indigenous Peoples of the North Journal of Siberian Federal University. *Humanities & Social Sciences*, 1(8), 114–129.
- Meuser, M., Nagel, U. (2002). ExpertInneninterviews – vielfach erprobt, wenig bedacht. Ein Beitrag zur qualitativen Methodendiskussion. W: A. Bogner, B. Littig, W. Menz (red.), *Das Experteninterview. Theorie, Methode, Anwendung* (s. 71–95). Opladen: Leske & Budrich.
- Mucha, J. (1999). *Kultura dominująca jako kultura obca*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Nikitorowicz, J. (2009). *Edukacja regionalna i międzykulturowa*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Rostocki, W., Stempień, J. (2013). Wywiady eksperckie i wywiady delfickie w socjologii – możliwości i konsekwencje wykorzystania. Przykłady doświadczeń badawczych. *Przegląd Socjologiczny*, 1(63), 87–100.
- Ryszewska, M. (2018). *Polskie muzułmanki. W poszukiwaniu tożsamości*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Skrypienek, L. (2011). Wywiad ekspercki – nowa perspektywa metodologiczna w badaniach pedagogicznych. W: A. Gajdzica, A. Minczanowska, M. Stokłosa (red.), *Orientacje jakościowe w badaniach pedagogicznych* (s. 129–147). Cieszyn–Kraków: Wydawnictwo Impuls.
- Supernat, J. (2005). *Zarządzanie*. Wrocław: Kolonia Ltd.
- Taubeles, S. A. (1936). Żydowska gmina wyznaniowa i rabinat w naszej dobie... 1936 r. W: R. Żebrowski (red.), *Dzieje Żydów w Polsce. 1918–1939. Wybór tekstów źródłowych*. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny w Polsce.

Joanna Cukras-Stelągowska – doktor nauk humanistycznych z zakresu pedagogiki, adiunkt w Instytucie Nauk Pedagogicznych WFINS UMK. Antropolożka, socjolożka. Interesuje się mniejszościami etnicznymi, procesem kształtowania tożsamości kulturowej oraz małżeństwami mieszanymi wyznaniowo. Autorka książki *Tożsamość w dialogu. Polacy i Żydzi w szkołach Fundacji R. Laudera* i prac pod redakcją: *Pamiętanie i zapominanie. Wspólnoty – wartości – wychowanie, New Trends in Intercultural and Regional Studies in Poland*.